

A magyar ló- és szarvasmarha-tenyésztés nyelvi hatása a szlovákra

1. A magyar—szláv, s ezen belül a magyar—szlovák nyelvi kölcsönhatás vizsgálata már sok évtizedes múltra tekint vissza. Vonatkozik ez elsősorban a hangtani jelenségeket és a két nyelv szókincsét érintő kérdésekre. Mégis azt mondhatjuk, hogy magyar—szlovák kapcsolattörténeti viszonylatban számottevő változás következett be az utóbbi két évtizedben, amikor ugyanis a két országban végbement nagy politikai és társadalmi átalakulás kapcsán kialakult új szemlélet alapján nem egy hosszabb-rövidebb dolgozat foglalkozott e kölcsönhatás elemzésével, mind a jelenlegi állapotot, mind pedig a múltat illetően. E tekintetben a legjelentősebb kétségtelenül KNEI ZSÓFIA összegező nagy munkája (*A magyar nyelv szláv jövevényszavai. I/1—2. Bp. 1955*), amely nemcsak lezárja az addigi eredményeket, de egyúttal ösztönöz és kiindulásul szolgál bizonyos kérdések tisztázásához. Saját szótörténeti kutatásaival kapcsolatban erről az ösztönző hatásról beszél HADROVICS LÁSZLÓ (*Jövevényszóvizsgálatok. Bp. 1965. 3*), s ez tapasztalható, többek között, MOÓR ELEMÉRnek azóta közreadott cikkeiben is. MOÓR ELEMÉR, mint tudjuk, fogalmai körök szerint vizsgálja a magyar nyelv szláv jövevényszavait és fűz reflexiókat KNEI ZSÓFIA megállapításaihoz. Közülük itt a magyar mezőgazdaság kezdeteit érintő szóvizsgálatait említem meg: E. MOÓR, *Die Ausbildung der Betriebsformen der ungarischen Landwirtschaft im Lichte der slawischen Lehnwörter. Studia Slavica 2 (1956), 31—117.* MOÓR ELEMÉR ebben a tanulmányában a honfoglalás utáni időszak mezőgazdaságának és állattenyésztésének korhű képét rajzolja meg, s meggyőzően bizonyítja: a megtelepedő magyarság szláv alapokra helyezve szervezi meg földművelő gazdálkodását. Ennek igazolására a gazdaság- és kultúrtörténetre vonatkozó szláv jövevényszók egész sorát vonultatja föl. A szláv eredetű szavaknak ez a viszonylag nagy száma a szerző szerint csak az általános szláv—magyar kétnyelvűséggel magyarázható, ami viszont az itt élő szláv lakosság és az új hazába érkező magyarság összekeveredésének volna az eredménye.¹ E kérdés részletesebb taglalását most mellőzve, csak annyit jegyeznek meg, hogy talán jobban megközelítenénk az akkori valóságot, ha csupán a kétnyelvűség viszonylag rövid ideig tartó kezdeti fokáról beszélnénk. Ugyanakkor kiemelendő, hogy a nyelvi egymásrahatás mindezekelőtt a egyes lakosságú vidékeken volt számottevő. Ide számítandó természetesen a szlovákság alkotta enklávék asszimilálódása is.² A szomszédos

¹ Vö. „Die erste sprachlich-soziale Folge dieser Völkervermischung war das Allgemeinwerden einer slawisch-ungarischen Zweisprachigkeit in den Jahrhunderten nach der Landnahme.” (E. Moór: i. m. 45).

² Vö. O počiatkoch slovenských dejín. Sborník materialov. Zredigoval P. RATKÓŠ. [A szlovák történelem kezdetéről. Anyaggyűjtemény. Szerkesztette P. RATKÓŠ]. Bratislava 1965. 175. A továbbiakban: O počiatkoch.

szláv népek korai magyar jövevényszavainak meglehetősen kis száma egyébként szintén erre mutat.

A magyar jövevényszavak kérdése a szláv nyelvekben még koránt sincs ugyan kellően feldolgozva, annyi azonban így is kétségtelennek látszik, hogy a honfoglalás utáni első évszázadok nem hagytak jelentősebb magyar nyomokat szláv szomszédaink nyelvében. S noha pl. az északra fölszoruló szlovákok területének déli része már korán, a X. sz.-ban, ill. a XI. sz. legelején a magyarok uralma alatt volt,³ és az északi irányú terjeszkedés a következő időszakban is folytatódott, ennek nyelvi kihatása a szlovákban viszonylag elég csekélynek nevezhető. Ennek minden bizonnyal az volt az oka, hogy a szlovák lakosságnak az a része, amellyel a magyarság korábban összekeveredett, idők folyamán asszimilálódott, egyebütt pedig, ahol az érintkezés nem volt olyan intenzív, ill. ahol a nyelvi kereszteződés feltételei nem a magyarnak kedveztek, ott a magyar behatolás a szlovákba csupán szórványosan történhetett meg. Csak a XIII. sz.-ban, a feudális hatalom fokozódó erősödésével és kiépülésével kezd nagyobb méreteket ölteni a magyar fő- és köznemesség térhódítása a mai Szlovákia területén, a két nép tömeges keveredésére azonban leginkább a megmegújuló török támadások kapcsán került sor. A XVI.—XVII. sz. folyamán a törökök elől menekülő magyar lakosság a szlováklakta Felvidék hegyes-erdős tájain keres menedéket, s az ottani várak oltalmazó falai alá húzódik. Ez a nagyarányú északra áramlás azután már sokkal több magyar nyomot hagyott az ottani lakosság nyelvében, mint bármelyik korábbi. Nézzük meg ezt a kérdést egy szűkebb területre, a ló- és szarvasmarha-tenyésztésre korlátozva.

2. Mindenekelőtt meg kell említenünk, hogy a szlovák nyelvészet mindmáig adós a nyelvtörténet szótári feldolgozásával, és nincs szlovák tájszótár sem. Ez utóbbit csak kis részben pótolja KÁLAL.⁴ A történeti adatokat így ki-ki saját maga bányássza elő az archívumokból, ill. gyűjti össze különféle, elég gyéren megjelenő publikációkból, a népnyelvben való elterjedtséget pedig egyes nyelvjárások leírásából, ill. nyelvjárási szójegyzékekből ellenőrizheti. Ennek ellenére viszonylag megbízható képet alakíthatunk ki témánkról a föllelt anyag alapján is, amelynek levéltári részét elsősorban az Országos Levéltár Nádasdy család nádasladányi levéltárából általam kiírt XVII. századi adatok alkotják (a továbbiakban: Nád. cs. nádlad. lt.). Ezt kiegészítettem a hozzáférhető egyéb források adataival, a magyarországi és jugoszláviai szlovák nyelvjárásokra vonatkozólag pedig saját gyűjtéseimre is támaszkodtam. Fölhasználtam a készülő Magyarországi Szlovák Nyelvjárások Atlasza idevágó adatait is.

A magyar pásztorkodásnak a szlovákra gyakorolt hatásáról KNEI ZSA ISTVÁN három évtizeddel ezelőtt úgy vélekedett, hogy a tátrai pásztorkodás lényegében magyar eredetűnek tekintendő.⁵ A kérdéshez azóta sokan hozzászóltak, rámutatva arra, hogy KNEI ZSA állítása csak részben felelhet meg a valóságnak. A tátrai juhtenyésztés ugyanis sokkal összetettebb jellegű, s

³ Vö. ELEKES L. — LEDERER E. — SZÉKELY GY., Magyarország története I. Az őskortól 1526-ig. Bp. 1961. 44—46.; O počiatkoch 159—170.

⁴ MIR. KÁLAL, Slovenský slovník z literatúry aj nářečí. Banská Bystrica 1923.

⁵ Vö. KNEI ZSA I., A tót és lengyel költözők pásztorkodás magyar kapcsolatai. Ethnographia 45 (1934), 62—73.

jóval több komponense van, semhogy egyszerűen magyar eredetűnek lehessen mondani.⁶ A közelmúltban ZOE HAUTOVÁ e kérdést érintve kiemelte, hogy a szlovákba átkerült magyar pásztorterminológia anyaga egyáltalában nem látszik korai átvételnek. Hangsúlyozza, hogy az è típusú kifejezésekkel — az egy *gazda* kivételével, amelyre a szlovákból 1598-ból idéz adatot — csupán későn, a XVIII. és XIX. században találkozunk. De szerinte, és szerintünk is, nem ez a döntő, hanem az, hogy az állattenyésztés körébe tartozó magyar jövevényszavak általában sem hangtanilag, sem egyéb vonatkozásban nem mutatnak olyan jegyeket amelyek alapján XV. sz.-nál korábbi átvételeket tehetnénk fel.⁷ S ha megvizsgáljuk az azóta fölbukkant, a XVIII. századnál mindenesetre korábbi anyagot, akkor azt kell mondanunk, hogy HAUTOVÁ-nak, ha nem is teljesen, de lényegében igaza van.

I. A feltehetőleg félnomád állattenyésztés már a honfoglalás előtt jelentős volt az Alföldön (vö. E. MOOR: i. m., 66). A magyarok nomád pásztorkodása tehát nehézségek nélkül léphetett a szlávok állattartási formájának helyébe. S e nomád pásztorkodás folytatásaként a XI.—XII. sz.-ban még mindig az állattenyésztés az egész magyarság főfoglalkozása, az Alföldön pedig hosszú évszázadokon át az is marad. Itt ugyanis a földművelés a nehéz szállítási és értékesítési viszonyok miatt komoly nehézségekbe ütközött, míg a mozgékony ló és szarvasmarha számára sem az óriási tiszai ártér, sem a távolságok nem jelentettek akadályt.

a) A magyar szarvasmarha-állomány a XIV. sz.-ig lényeges vonásai-ban és tulajdonságaiban megegyezett az európaival, ugyanakkor szőrének színe feltehetőleg világos volt.⁸ Az állattartás módja azonban korántsem volt ugyanaz. A XIV. sz.-ban az Alföldön kezd elterjedni a ló és szarvasmarha extenzív tartása (vö. M. BELÉNYESI: i. m. 24), s az ún. szilaj állattartás virágzása a XVI. és XVIII. sz. közé esik.⁹ Ugyanakkor a Felvidéken, az ottani természeti és földrajzi viszonyok között, ennek pontos másáról aligha lehetett szó (I. M. BELÉNYESI: i. m. 37). Másrészt kétségtelen tény, hogy a szomszéd népekkel való érintkezés különböző formái ez idő tájt már kölcsönösen hatottak az állattenyésztésre is. Hiszen a tatárjárástól kezdve, a török háborúkban át a kuruc-labanc harcokig bőven volt ok, idő és mód a belső migrációra, a külső és belső telepítésekre, nem beszélve a katonáskodásról, a kereskedelemről, a fuvarozásról stb., ami mind-mind elősegítette a magyar és a szlovák nép keveredését. Az állattenyésztés terén megfigyelhetjük pl., hogy a magyar baromfajta korábbi jellegzetes világos színe mellett a XV. sz.-tól kezdve megjelenik a sötét szőrzet, ami arra mutat, hogy fajtaállományunkat felvidéki szarvasmarhafajtákkal kezdtük fölfrissíteni (vö. M. BELÉNYESI: i. m., 20). Erre olyan adatokból következtethetünk, mint pl. a kelet-szlovák *čarna* (= fekete) előfordulása Kállay Lőkös Lőrinc feleségének testamentumában 1475-ben: „Vacca nomine *Chibere charna*, Vacca Langas, vacca *Fekethe charna* et alia

⁶ Vö. pl. CRÁNJÁLA, Rumunské vlivy v Karpatech. Praha, 1938.

⁷ L. Z. HAUTOVÁ, Významové skupiny maďarských slov prejatých do slovenštiny. Slavia 28 (1959), 529.

⁸ Vö. M. BELÉNYESI, Viehzucht und Hirtenwesen in Ungarn im 14. und 15. Jahrhundert. Redigiert von L. FÖLDES, Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Bp. 1961, 19, 29.

⁹ Erre I. I. BALOGH, Formen der extensiven Viehhaltung auf den Puszten von Debrecen. Redigiert von L. FÖLDES, Viehzucht und Hirtenleben in Ostmitteleuropa. Bp. 1961. 466.

Thompa Barna,"¹⁰ vagy a későbbi szlovák jövevényszó, először a XVII. sz. végén lejegyzett *risko*, mai *riska* 'vörös, vörhenyes tehén' (vö. KNIEZSA; SzlJsz. 466) szintén ezzel a folyamattal van összefüggésben. A *čarna* nyilván helyi jelenség maradt, s az idők folyamán el is tűnt, ezzel szemben a *riska* a magyar népnyelv alkotó eleme lett. Ugyanakkor kétségtelen, hogy a magyarországi feudalizmus létrejötte után az állattenyésztéssel összefüggő számos magyar kifejezés hatolt be a szlovákba, amint ezt az alábbiak során látni fogjuk.

A középkori szláv népek anyagi helyzetének és kultúrájának megismerését szolgáló ásatások azt mutatják, hogy a széles néptömegeknek számottevő szarvasmarha- és lóállományuk nem volt, főleg sertést és juhot tartottak (erre vö. 0 počiatkoch 73, 74). Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a ló- és szarvasmarha-tenyésztés e népeknél nem játszott szerepet, hiszen a gazdagok nagy szarvasmarha- és lóállományok urai voltak, s jóval kisebb mennyiségben persze, de a szegények is tartották ezeket az állatokat. Az igazán számottevő azonban a sertés és a juhtenyésztés volt. S feltételezhető, hogy ez a helyzet a Felvidéken lényegesen azután sem változott meg, hogy a magyarok kiterjesztették uralmukat Morvaországig és a Kárpátok északi vonulatáig. Sajnos erre vonatkozóan írott forrásanyagra nem támaszkodhatunk, de pl. a Felső-Garam vidék kimutatható gazdag juhállománya a XVI. sz. második felében arra enged következtetni, hogy a szarvasmarha- és lótenyésztés csupán a második helyen állt. Persze, ahol a szántóművelés jelentősége csökkent, így az erdős-hegyes területeken, ott természetesen a nagyállattartás fokozottabban előtérbe került, a felvidéki viszonyok között azonban mégis fontosabb szerepe volt a juhnak.¹¹ Ezenkívül, ha megvizsgálunk még egyéb XVII. sz.-i összeírásokat, adólejstromokat, uradalmi kimutatásokat és számadásokat stb., amelyek az akkori Magyarország északi területeire vonatkoznak, úgy szintén arra a következtetésre jutunk, hogy az ún. *valuský dobytok*, amin mindenféle fajtájú, korú és nemű juhot és kecskét értettek, a *drobný dobytok*-kal, azaz a sertéssel és a házi szárnyassal,¹² valamint a *černý dobytok*-kal együtt¹³ ez esetben is az első helyet foglalta el a szlovákság állattenyésztésében, megelőzve a *rožný dobytok* ~ *rožný statok* ~ *hovädzi dobytok*,¹⁴ azaz a szarvasmarha- (és a ló)-tenyésztést. Ugyanakkor a szarvasmarha a Felvidéken az egész középkor folyamán előnyben részesült a lóval szemben. Ennek elsősorban a rendelkezésre álló legelők és rétek

¹⁰ L. M. BELÉNYESY: i. m. 20. l., 27. lábjegyzet, de vö. OklSz.-t is.

¹¹ Vö. P. RATKOŠ, Osídlenie a hospodársky vývoj Horehronia do začiatku 18. storočia. [A Felső-Garam vidék betelepülése és gazdasági fejlődése a XVIII. sz. végéig] Slovenský národopis 13 (1965), 148.; B. Ila, Die Walachische Bevölkerung der Herrschaften Murány, Csetnek und Krasnahorka. Studia Slavica 3 (1957), 113–148.; Urbáriumok. XVI–XVII. század. Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Maksay Ferenc. Bp. 1959, 16–17. A továbbiakban: Urbáriumok.

¹² L. az egykori Ilvavi járáshoz tartozó vršateci uradalom urbáriumát 1683-ból, miszerint: „*Dobytek v tom majire drži sa drobný, totižto svine, husi, kačeny, morky a dve kravý.*” Közli: Urbáre feudálnych panstiev na Slovensku I–II. Na vydanie pripravili R. MARSINA a M. KUŠÍK. Bratislava 1959. II 355. A továbbiakban: Urbáre.

¹³ Ezzel a kifejezéssel csak a sertést jelölték, és ma már nem használatos a szlovákban. Vö. pl. a vršateci uradalom urbáriumát 1683-ból: „*Do dolniho pak majera, kde sa černý dobytek, anebolišto svine, chova,*”; „*Dopuštia sa jemu pansku krmu jednu kravu chovat a jeden kus černeho dobytky.*” Urbáre II 343, 355.

¹⁴ Már 1625-ből, az árvai uradalom urbáriumában: „*Na holiach podielnych bud chteji hovedzi, bud valasky dobytek držeti chudi lide, volno jim.*” Urbáre II 158.

minősége és mennyisége adja magyarázatát.¹⁵ Szlovákia természeti adottságai alapján a legelők régtől fogva két csoportra oszlanak, mégpedig az alacsonyabban fekvő területek hosszabb fűvű vidékeire, ahol a szarvasmarha és a ló talált élelmet, valamint a magasabb fekvésű, rövid fűvel borított tájakra, ahol már főként csak a juh és a kecske él meg. Állattartás szempontjából ez utóbbi típus volt a számottevőbb.¹⁶ Ennek kapcsán megemlítendő az is, hogy a szlovák paraszt a lehetőségeihez mérten igyekezett ugyan lovat tartani, a szarvasmarhát (a tehenet és az ökröt) mégis előnyben részesítette, mivel tejével, húzával, erejével és bőrével hasznosabb volt számára, mint a ló. (vö. A. KAVULJAK, Lietava 151).

Néhány adat a fentiek illusztrálására: Az árvai vár 1611-es inventáriumában 19 lovat, 297 szarvasmarhát (ebből 62 ökröt) és 1396 juhot és kecskét mutat ki.¹⁷ A makovicei uradalomnak 1618-ban három majorjában összesen 282 szarvasmarhája volt (természetesen az apróbb állatok mellett, vö. Urbáre II 111–115), lovakat a jobbágyoságnál találunk, persze nem nagy számban. A ludányi várban az 1656-os leltár szerint 8 db Erdélyből származó tehén (*Z Erdäla prihnatic kraw N. I.*), 1 — ugyancsak onnét származó — bika, 61 szarvasmarha (ebből 10 bivaly) 261 juh és kecske, valamint 68 db sertés található (l. Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 633). Az ilvai várban és majorjaiban 1676-ban (a sertéseken és egyéb állatokon kívül) 120 db szarvasmarhát (ebből 50 fejőstehenet) és 534 db juhot vettek leltárba (l. Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 828), míg Blatnicán 1678-ban a szarvasmarhák (*Rožny Dobytek*) száma 68 db, juh és kecske, vagy ahogyan lejegyezték: „*Horní Dobytek*”, azaz „hegyi jószág” pedig 846 db volt¹⁸ (l. Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 829). Ez utóbbi három várbirtokon lovat csak kivételesen találunk, akkor amikor a lipótújvári ménest átküldték Ludányba, feltehetőleg telelőre (vö. *Miness se poslal na Ludanicze* Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620). A vršateci uradalomnak az ilvai járásban az 1683-as összeírás szerint általában 800, gyengébb éveken 600 körüli juha és kecskéje szokott lenni (l. Urbáre II 359).¹⁹

Úgy gondolom, ennyi példa is elégségesen bizonyítja — melyek egyébként Szlovákia keleti, középső és nyugati részeit egyaránt érintik — hogy az egykori Magyarország felső részein a XVII. sz. folyamán a juhtenyésztés volt főlegyen a szarvasmarhával (és a lóval) szemben. Ez a sorrend Árvában érdekes módon harminc év leforgása alatt megváltozott, amikor is a XVII. sz. nyolcvanas éveinek jóformán nincstelen portái 1715-re föltöltődtek állatállománnyal, mégpedig elsősorban szarvasmarhával. Ekkor minden Árva megyei gazdára — számuk 4797 volt — 5–6 szarvasmarha, 1–1 juh vagy kecske és 0.25 ló jutott.²⁰ Fentebb viszont láttuk, hogy az árvai vár leltára 1611-ből még hány-

¹⁵ Vö. O počiatkoch 74.

¹⁶ L. A. KAVULJAK, Lietava. Podnik feudálneho hospodárskeho systému. Martin 1948, 131–132. A továbbiakban: A. KAVULJAK, Lietava.

¹⁷ L. K. HABOVŠTIAKOVÁ, Jazykový rozbor pamiatky Inventarium rerum arcis Arvensis z r. 1611 (Faksimile). Jazykovedné štúdie II (1957), 284–285.

¹⁸ Itt jegyzem meg, hogy Blatincán a XVII. sz. második felében svájci tehenek is voltak, melyeknek külön istállót is építettek. Az 1685-ös leltár szerint ugyanis: *Masstalka nowa Pré Télec Sswagarské*, 1686-ban pedig: *Pre Sswagarské Krawj kterich gest: Krawa Stara Sswagarska gedna Odneg Téla* Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 829.

¹⁹ A XVII. századi paraszti állatállományról a Felvidék különböző területeiről nagyon érdekes és tanulságos kimutatások találhatóak az Urbáriumok 48. és 49. lapja közötti táblázatokon, valamint *P. Ratkoš*: i. m., 164–165. oldalakon.

²⁰ „Kým r. 1686 sa na Orave sotva našiel nejaký biedny dobytok, r. 1715 bol tento stav domáceho statku: 1302 koní, 20.448 kusov rožného statku, 4271 oviec a kôz,

szorta nagyobb juhállományt mutat ki, mint szarvasmarhát, amiből arra következtethetünk, hogy ez utóbbi az eddiginél jelentősebb szerephez jutott a magasabban fekvő vidékeken is.

b) A magyarok, mint tudjuk, a honfoglalás után az itt talált szláv lakoságtól már a X.—XI. században olyan lótarással kapcsolatos kifejezéseket vettek át (*kabala, kanca, zablá*), amelyek kétségtelen bizonyítékai a Kárpát-medencében élő szláv népcsoportok fejlett lótenyésztésének (vö. E. MOÓR: i. m., 47, 53). Bizonyosnak látszik, hogy a szlávok elsősorban szintén nem igás állatként használták a lovat, hanem lovaglási célokra, amint ezt az ásatások során talált számos sarkantyú tanúsítja (vö. O. POČIATKOV 74). A későbbi évszázadokban ez a hasznosítás továbbra is jelentős maradt, ugyanakkor azonban alkalmazták a lovat a mezőgazdaságban és a fuvarozásban is. A hegyes-völgyes Felvidékre főliszorult szlovákság nem hagyott föl a lótenyésztéssel, s már a XIII. sz.-ból vannak nyelvi adataink arra, hogy az akkori Észak-Magyarországon is honos volt a ló.²¹ Míg azonban a magyarok (főleg a székeliek) az egykori nomád állattartás folytatásaként a lótenyésztést — mégpedig annak extenzív formáját — már a XIII. sz.-ra, de még inkább a XV. sz.-tól kezdve nagymértékben föllendítették,²² addig a Felvidéken, amint ezt az idézett számadatok tükrében láthattuk, a ló az egész középkor folyamán a szarvasmarha mögött következett. A lótenyésztés, ill. a lótarás a szlovák jobbágy-paraszrok számára nem volt gazdaságos és kifizetődő, s csak a szükségnek megfelelően állítottak munkába lovat, egyébként inkább úri célokat szolgáló háziállatnak tekintették, nyilván azért, mert a Felvidéken elsősorban csak nemesi birtokosok tenyésztették,²³ hogy hátasokat, fogatba valókat neveljenek mind saját maguknak, mind pedig eladásra. Ebből a korból természetesen már nyelvi adatunk is bőven van arra vonatkozóan, hogy a falvak lakossága is rendelkezett lóállományal,²⁴ a ló mégis inkább úri-urасági állat volt. Jól szem-

2791 ošpaných, 641 klátov včiel. Podľa toho mal koňa len každý štvrtý gazda . . . ale rožného statku mal každý gazda priemerne 5—6 kusov, hoci kozu alebo ovcu mal len jednu.” L. KAVULJAK, Historický miestopis Oravy. (Árva megye történeti helyrajza). Bratislava 1955. 37.

²¹ Vö. a Bártfa környéki *kabala potoka, kabalafalva* adatokat 1271-ből és 1272-ből, I. VL. ŠMILAUER, Vodopis starého Slovenska. Bratislava 1932. 219—220., továbbá Trenčsén megyei viszonylatban: „Na chov koní v tejto oblasti možno uzatvárať z názvu obce Kónská už v 13—14. storočí. Podľa toho kone sú to doložené k roku 1350 v názve obce Kónská, alebo podľa jej pôvodného znenia Kónská”, I. A. KAVULJAK, Lietva 149—150.

²² „Schon im 14. Jahrhundert waren die extensieven Gestüte sowohl im Inland als auch im Ausland in Begriff.” M. BELÉNYESY: i. m. 69.

S a XV. sz.-tól kezdve, amikor a gazdagodó polgárság kezd rátérni az árutermelesre, a lótenyésztés még jobban fölvirágzik. A XV. sz. elején pedig Oláh Miklós már megállapítja, hogy az erdélyi, ill. a székely lovak jobbak, mint a törökök. Ekkor a magyar főnemesek — jól futó és gyors lovakra törekedve — szinte versengtek az ilyen loért, s a nemesített magyar ló kültöldön is keresett cikk volt. Vö. M. BELÉNYESY: i. m. 18—19.

²³ „A lótarás csak némelyik hegyvidéken — így a csejtei uradalomban — nyert különös jelentőséget. Ezen a tájon a jómódúak lovakat, a szegényebbek, a zsellérek ökröket neveltek.” L. Urbáriumok 16—17. Hozzátehetjük, hogy a XVII. sz. második felében a felvidéki Nádasdy uradalmakat számbavevő leltárak arra mutatnak, hogy Liptóújvárbán is foglalkoztak lótenyésztéssel. Ezt l. alább.

²⁴ Csak néhány kiragadott nyelvi példa erre: Bylo-li by *kuoň* neb jinší dobytek; Ktož pak *kuoň* má v svéj moci a v svéj obrane stb. (I. F. RYŠÁNEK, Slovník k Žilinské knize. Bratislava 1954. 244—245); Skalica, 1517: *konie* a dobytky zayali; *konie* y kravy (I. B. VARSÍK, Slovenské listy a listiny z XV. a XVI. storočia. Bratislava 1956. 368. A to-

lélteti ezt pl. Janovík község (Eperjesi járás) jobbágyainak panasza a XVIII. sz. első éveiből, amikor is a katonaság okozta nehézségek miatt fordulnak urukhoz. Ebből azt olvashatjuk ki, hogy lovat főleg csak tiszt vagy más úri személy vett igénybe, falujukban mindenki más ökörfogaton közlekedett. Pl.: ísel *oficier*, dali sme mu *štyri kone* do Sebeša; ísel *oficier*, dali sme mu *dva kone*; Item sme dali pod *obrsajtnanta štyri kone*; Bol tu i *solgabiro*, dali sme mu *dva kone* do Sebeša; Item ísel *trombitaš* . . . , dali sme mu *dva kone* do Gincrašky; jak išli *na verbunek* . . . , dali sme im *štyri voly*; Item sme dali *verbovancom šest volov* do Myšli; ket išli *husaria* . . . , vzali silu *štyri voly* do Barci; Item išli s toho regimentu vepret *mundiru*, museli sme im dat *štyri voly* do Kis Idy; Item išli *muškatiere* z *verbunku*, dali sme im *štyri voly* do Hanisky; šel *obrsajtnant* od mu *škateri*, vzal silu *dva voly*, viezol sa na nih do Kendic stb. (L.: HORVÁTH 99–100). A XVIII. sz. második felének szlovák kéziratosszótáraiban pedig főbbukna a hintós ló is: *Hintowny aneb wozowyy kuň* (carpentarius equus)²⁵ Syll; *Hintowny kuň* Latsny,²⁶ ami ugyancsak a lónak urak által való használatát mutatja.

c) A szlovákban, nyelvjárásoktól függően, a háziállatokat, amint ezt már néhány példából láttuk is, az általános *statok/statek* ~ *dobytok/dobytok* és *lichva* szóval is jelölték. Megjegyzendő, hogy e szavaknak, főként a régiségben, szélesebb volt a jelentésük, mint a mai köznyelvben.²⁷ A munkára fogott állat neve pedig 1685-ben *Robotny Dobytek* (= Jumenta, Last-Vieh, Barmok, Comenius),²⁸ *Spražna Eichwa* (= Zugvieh) Bern, 1776 (Felső árvai járás); *robotny statek* HORVÁTH 196, míg a haszon nélküli nagyállatot, amely csak „hevert” az oldalan, magyarból vett szóval mind a kelet-, mind a középszlovák nyelvterületen a XVIII–XIX. sz.-i adatok szerint a *heverný* jelző illette meg. Így pl. 1787 (Eperjesi járás): A tak nam teraz nezleobodno z robotnym statkom ani z *hevernym*

vábbaikban: Varsík); Makovicai uradalom, 1618: (Gabolto helységben) 1. Czwikla Stass 2 eokre, 2. Kristof Poliak 2 *loua*, 3. Chudzik Poliak 4 eokre, 4. Petr Wrabel 2 eokre, 5. Jurek Dlhoss, 6. Sztasek Fliaska fel sellier 2 eokre, 7. Simko Leskov 3 *loua*, 8. Polyak Marczin 2 eokre, 9. Andras Lukaczow 3 *loua*, stb., stb. (1. Urbáre II 94, de a többi településre is l. itt 58–125); Veselé (Pöstyéni járás), 1663: pobrali nam (ti. a törökök) *trinastero čeladi a koni šestatricat*. (I. P. HORVÁTH, *Listy poddaných z rokov 1538–1848*. Bratislava 1955. 54. A továbbiakban: Horváth); Zborov (Bártfai járás), 1690: *Hovame koni no. 11*, . . . *Trimali my voly per dies no. 25, volov no. 19, Horváth 90. stb.*

²⁵ Syllabus dictionarij latino-slavonicus . . . 1763.88. — Latin–szlovák kéziratosszótár, egyetlen ismert példánya Budapesten az Egyetemi Könyvtárban található, jelzete: H. 64. A továbbiakban: Syll.

²⁶ A. LATSNY, *Dictionarium cognationem* . . . 88. l. — Magyar–szlovák kéziratosszótár a XVIII. sz. második felének közepe tájáról, Budapesten az Egyetemi Könyvtárban a H. 10. jelzet alatt található. A továbbiakban: Latsny.

²⁷ Pl. Žilinská kniha: Když muž a žena mají zboží neroztržené vedlé jejich *statku*; Cožkoli mám *statku* svého v domě neb na poli . . . aby ty všechny věci byly Margete stb., stb. L. F. Ryšánek, i. m., 593; 1586: *niyaki kramski statek*, . . . JŠ 6: 61; 1594: *Ostatny pak statek*, *yako gest pet kraw, wos, gedna retes, pluch*, OL. Múzeumi Törzsanyag; Vršatec (Ilavai járás), 1683: *aby poddany žaden ani jeden koni, voluv, jednym slovem niakej lichvy* Urbáre II 344; *Statek* = 1. *praedium*, *bonum*, *possessorium*, rus, major, örök föld, jószág, 2. *bona*, *fortuna*, rus, jószág, vagyon, birtok, érték, 3. *merx*, áru, jószág, 4. *armentum*, *pecus*, marha, tsorda, gulya, göből (I. A. Bernolák, *Slowár slowenski I–VI*. Budae 1825–26. A továbbiakban: Bern); *Lichwa* = 1. *pecus*, *iumentum*, barom, marha, 2. *fenus*, *usura*, *uzsora*, *interes*, 3. *fenus iniguum*, *uzsora*, törvénytelen *interes* Bern.

²⁸ J. A. COMENIUS, *Orbis sensualium pictus*. Leutschoviae 1685. Fototipikus kiad. Praha.

isc až do samej zimy Horváth 248; 1803 (Zólyomi járás): Od zapražneho a *heverneho* svojho vlastného *statku*, to jest jaloviny Horváth 282. Ez utóbbi idézet azt mutatja, hogy a szlovákban a *hevernýj* nemcsak a. m. 'heverő (állat)', azaz nincs használatban,²⁹ hanem 'fiatal, munkára még nem alkalmas állat', azaz *jalovina* is. A *hevernýj* melléknév nincs szótárazva, csupán a 'lustálkodik' értelmű *hever* ige található meg *heveruvaľ* Janes,³⁰ *heverovac* Czambel,³¹ Kálal, *heverovaľ* SSSJ³² formában.

Mint láttuk, az általános jelentésű *statok* nemcsak — pontosabban szólva: eredetileg nem — háziállatokra vonatkozott, éppúgy, mint a magyar *jószág*.³³ De a régi honosságú szlovák szavak mellett a 'földbirtok, ingatlan', ill. 'minden fajta vagyontárgy' értelmű magyar *jószág*-ot, adataim szerint a XVII. sz. második felétől kezdve, megtaláljuk a szlovákban is: 1693 (Rimaszombati járás): My nuzny poddani *josagu drenčanskeho*: *Josag drenčansky* in anno 1682 čtyri a dvacet... HORVÁTH 73, 75; *jószág* KIRÁLY: Kelszlov. 254;³⁴ *jószág* JČ 9 (1958) 107, KÁLAL. Háziállatokra vonatkoztatva Szlovákiában csak ritkán fordul elő, így pl. megvan Gömör megyében: *jóság* Szabó 24.³⁵ Inkább a magyarországi kétnyelvű szlovákok körében van elterjedve:³⁶ Tan hole iba samje guľe, birke, takuoto keďečo, *jousák*, sa pásle Bcs,³⁷ a *jouság*, čo držali (Medgyesegyháza), *jousák/g* Pi, Szs (vö. P. ONDRUS, Nárečia 216, 219, 240, 257).

Mivel Magyarországon a parasztság helyzetét a XIV. sz. óta, amikorra ugyanis az úrbéri rend véglegesen kiformalódott, többek között változatos készpénz- termény- és robotterhek jellemezték, természetesen vehető, hogy ennek nyoma maradt a szlovák nép nyelvében is. Az állattartás kapcsán itt

²⁹ Vö. HERMAN O., A magyar pásztorok nyelvkincse. Bp. 1914. 407. A továbbiakban: HERMAN.

³⁰ L. JANCOSOVICS I., Új kimerítő szláv—magyar és magyar—szláv szótár I—II. Pozsony 1863. A továbbiakban: Janes.

³¹ L. S. CZAMBEL, Slovenská reč a jej miesto v rodine slovanských jazykov. Turčiansky Sv. Martin 1906. 514. A továbbiakban: Czambel.

³² L. Slovnik slovenského jazyka I—V. Bratislava 1959—1966. A továbbiakban: SSSJ.

³³ Vö. V. MACHEK, Etymologický slovník jazyka českého a slovenského. Praha 1947: *statek* szócikkelyt (A továbbiakban: Mach: Etym) és SzófSz.: *jószág*.

³⁴ KIRÁLY P., A kelet-szlovák nyelvjárás nyomtatott emlékei. Bp. 1953. 254.

³⁵ J. SZABÓ, Maďarské elementy v slovenských nárečiach v Gemeri. *Lingustica slovac*a 4 (1940). Separatum. A továbbiakban: SZABÓ.

³⁶ Megjegyzendő, hogy a magyarországi szlovákok magyar szókincse lényegében gazdagabb, mint a szlovák. Erre I. F. GREGOR, *Ungarische Wörter und Kompositen im Slowakischen von Pilisszántó*. *Studia Slavica* 9 (1963): 257, továbbá: „Mi zme Slováci taki, že jesto polovička, čomu nerozumjeme: lebo mi sa natelko nerozprávame, čo načim v irode alebo kúpiť, to sa šecko len maďarski vipravuje — len po maďarskom. To len taktoka ešte doma — v dome, žebi deti nežabudli, ale za inšie za niž ňi.” Patvarc, I. ONDRUS, Nárečia 213.

³⁷ A dolgozatban figyelembe vett magyarországi szlovák települések rövidítése: Ös = Öskü, Szp = Szápár, Vsz = Vértesszöllős, Tb = Tardosbánya, Si = Sárísáp, Pv = Piliscsev, Psz = Pilisszántó, Sk = Sósokút, Me = Miske, Kk = Kiskőrös, Sá. = Sári, Ai = Albertirsa, Ecs = Ecsér, Isz = Isaszeg, Szd = Sződ, Bé = Bér, Gg = Galgaguta, Mn = Márianosztra, Sh = Sámsonháza, Msz = Mátraszentistván, Mi = Mátraszentimre, Szh = Szhahuta, Rh = Répáshuta, Bk = Bükkszentkereszt, Bl = Bükkszentlászló, H = Huta, Om = Ómassa, Sp = Sajópálfalva, Mny = Múcsony, Kd = Kéked, Hh = Háromhuta, Nh = Nagyhuta, Rb = Rudabányácska, Nye = Nyiregyháza, Szs = Szarvas, Bcs = Békéscsaba, Tk = Tótkomlós, Pi = Pitvaros.

csupán az *élés*-t³⁸ említem meg, amely különféle változatokban már a XVI. sz. elejétől kezdve egyre gyakrabban használatos az egész szlovák nyelvterületen. Néhány példa: register průchodu *illese* z drženi zámku Lietavy 1543 (l. Kavuljak, Lietava 94); XVI. sz. közepe (Ružomberoki járás): s toho *jileša* zraška jsie čini; teš jsie jim z *ileša* zraška stala HORVÁTH 31; Poznamenany *ellessu* 1664 (l. Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 713); 1773: za *illes* padesat zlatych Horváth 171 stb., stb. Az ilyen módon, ill. céllal beadott állatokat *ilešne*-nek, azaz (fajtajának megfelelően) élésállatnak hívták: Árva vár, 1611: *Woly illessne, Telcze illessne* JŠ 6: 281; Árvai uradalom, 1625: za *kravy illešne*; na *kravy illešne* Urbáre II 153, 155; Vágbesztercei járás, 1673: nikdy na svu kuchynu nebierali juncov a jalovic, nebo podle urbaru platime za *voly illešne a kravy*; Podla urbaru za *illješne telce* platime kazdoročne po fl. 1. HORVÁTH 64, 63. Noha az *ileš*, *ilešný* nincs szótárilag kimutatva, az adatok sokasága bizonyítja, hogy a XVI–XVIII. században gyakran használt szava volt a szlovák nyelvnek. Az élelmiszer-beszolgáltatás megszűntével azonban az arra vonatkozó kifejezések is kikoptak a szlovákból, s ma megtörténik, hogy az *ileš-ilešný*-ről még a nyelvész sem tudja, hogy tkp. mi fán terem. Így pl. az árvai vár 1611-es leltárából fentebb idézett *Woly illessne, Telcze illessne* összetett kifejezésben az *illessne* K. Habovštiaková szerint a magyar Illés személynévből képzett birtokos melléknév, vagyis: *Illés ökrei, Illés borjai!*, amiről persze szó sincs.

d) Nem térek ki a ló- és marhatenyézzéssel, általában a pásztorkodással csak részben összefüggő olyan szavakra, mint pl. *fajta, gyenge, gazda* stb.,³⁹ az utóbbival kapcsolatban azonban megemlíteném, hogy egyrészt Z. Hauptová idézett cikkének megjelenése óta a *gazda* csaknem húsz évvel korábbi előfordulására került elő adat a szlovákból, tehát 1598 helyett most már 1582: *w Horno(m) Kubine v gazdow* JŠ 6: 170,⁴⁰ másrészt összetett formában mint *orgazda* is használatos volt régente a szlovák nyelvjárásokban, így pl.: *bol orgazda v Staškove Dobš: Obyč 89*⁴¹, *Orgazda Bern, orgazda Jancs, (ojed.) KÁLAL*. Átvételében nyilván nem kis szerepe volt a törvénytelenül eltulajdonított állatok hasznosítása során gyakran igénybevett orgazdai közreműködésnek.

Az állatok legeltetésével kapcsolatos kifejezések közül az 'ösvény, állatok számára készített erdei út' jelentésű szlovák nyelvjárási *capáš, čapáš* Kálal⁴² a magyar *csapás* átvétele. A *járás* (már 1282/1325: *Ad locum quendam Charadajaras* OklSz.), amely 'Weideplatz' értelemben a Kiskunságon napjainkban is használatos,⁴³ az alföldi szlovák és ruszin települések nyelvében ugyancsak megtalálható. Náluk a *jaraš* a. m. 'legelő', pl. Tótkomlós, 1813: *za gunca čo*

³⁸ Vö. ÉLÉS, *élelspénz* (victualia). Élés a jobbágyok által az úr konyhájára, az úr szükségletére beszolgáltatandó élelmiszereket jelent. Ha pénzben váltható meg, a váltásdíjat élelspénznek nevezik. L. Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerkesztette VARGA ENDRE. Bp. 1958. 1002.

³⁹ Ilyen típusú szavakra ld. KNEZSA I., A tót és lengyel költőzködő pásztorkodás 63–63.

⁴⁰ Személynévként egy német nyelvű urbárium Zvončín községből (Nagyszombati járás) már 1543-ban közli, többségükben szlovák jobbágynevek között: *Gasda Michal hat ain gantzen hof*. L. Urbáre I 107.

⁴¹ P. DOBŠINSKÝ, *Prostonárodné obyčaje* . . . 1889. A továbbiakban: Dobš: Obyč.

⁴² Egyéb adatokra l. KNEZSA I., A tót és lengyel költőzködő pásztorkodás . . . 63.

⁴³ Vö. TÁLASI I., A Kiskunság népi állattartása. Bp. 1936. 42: *ménészjárás, ökör-csordajárás* stb.

w garassi hodi SK 332,⁴⁴ *na jaraš* Ruski Krstur (Jugoszlávia, saját gyűjtés). Itt egyébként ma is élő kifejezés a *pažica* mellett a *dep* (saját gyűjtés). A Bükk-hegységben a *legelöv* Sipos 265⁴⁵ használatos, a jugoszláviai szlovák községekben pedig a *paša* mellett lejegyeztem a *rit*-et is (Stará Pazova, Hložany, Kisáč, Šíd). E kifejezések, a *čapás* kivételével, fiatalabb, helyi átvételek és nem terjedtek el a szlovák nyelvterület azon részein, amelyek nem érintkeztek állandóan magyarsággal. Fordított irányú jelenség a szlovák nyelvjárási *pastevník* behatolása az észak-keleti területen a magyarba. A makovicai uradalom urbáriumában ugyanis 1618-ból ezt olvassuk: „Felső Polyanka *paštounikert* fl. 2. Keczkocz *paštounikert* fl. 2.; Dolhonya *paštounikert* fl. 1.” Urbáre II 123. Ezen urbárium kapcsán említem meg, bár nem tartozik a tárgyhoz, hogy KNEZSA SzlJsz. 963 nem bízik Takáts S. állításában, aki szerint ’esztergályos’ jelentésű *tokár* szó is létezett a magyarban. Nos, a makovicai uradalom 1618-as urbáriumában Biztra községben (ma Krajná Bystrá, Svidniki járás): „Egi *thokar* is vagion. Sindelczinalok is vadnak.” Urbáre II 61. Kétségtelen, hogy a *tokár* itt magyar szóként kezelendő, s jelentése minden bizonnyal „esztergályos”.

2. A felvidéki szarvasmarha-tenyésztésre gyakorolt magyar nyelvi hatást illetően már Kniezsa fölfigyelt arra, „hogy az állatok színjelölése, valamint az állatok neve általában magyar”.⁴⁶ A lótenyésztés kérdésében viszont Hauptová úgy vélekedik, hogy noha adatai (csupán a következőket említi ezzel kapcsolatban: *paripa*, *fako*, *míneš* — ezt szerinte csak Palkovič ismeri — és *fartovač*) lényegében csak a XVIII. századból valók, mégis már korábban átkerülhettek a szlovákba, hiszen az állatkereskedelem már régóta dívott Magyarországon és a külföld között (l. Z. Hauptová, i. m., 527).

a) Ezzel kapcsolatban — mielőtt a színek kérdésére rátérnék — meg kívánom jegyezni, hogy HAUPTOVÁ éppen az egyik legrégebb magyar jövevényszót nem említi, holott az abban bekövetkezett hangváltozásból arra következtethetünk, hogy a honfoglalás után megindult szláv–magyar érintkezés egy-két korai nyomot azért az állattenyésztés területén is hátrahagyott a szlovákban. Ez a szó a szlovák népnyelvi *kach*, ami a magyar *keh*, a. m. ’Tussis’ (lóbetegség) HERMAN 260 átvétele. Megvan már Bernoláknál (nála van *Suchí Kach* azaz *száraz keh* is) és Palkovičnél,⁴⁷ és azóta is közli valamennyi szlovák szótár. A magyarországi Piliscséven így vélekednek róla: *kůň má keč, to je psota taková* (azaz: a lónak kehe van, ez olyan nyavalya) JŠ 2 : 335. A kelet-szlovákban a *kech* (*kehešisti*) Sipos 258 a szokásos forma, s megvan a *kech* a nyugat-szlovákban is. A magyar nyílt *e* helyén található szlovák *a* egy *e > ä > a* változás eredménye a szlovákban. Ez a változás feltehetőleg a XII–XIII. sz. folyamán következett be,⁴⁸ ezáltal kétségtelen bizonyítékát adva annak, hogy — lévén XII–XIII. sz. előtti átvétel — a magyarok lótartása már a

⁴⁴ P. KIRÁLY, České a maďarské prvky v písomných pamiatkach Slovenského Komlóša. Nadbitka z tomu V Studiów z Filologii polskiej i słowiańskiej. Warszawa 1965. 332. A továbbiakban: SK.

⁴⁵ I. SIPOS, Geschichte der slowakischen Mundarten des Bükk-Gebirges. 1958. A továbbiakban: SIPOS.

⁴⁶ L. KNEZSA I., A tót és lengyel költözködő pásztorkodás. 70.

⁴⁷ J. PALKOVIČ, Böhmisch-deutsch – lateinisch Wörterbuch. Prag 1820. A továbbiakban: Palk.

⁴⁸ Vö. E. PAULINY, Fonologický vývin slovenčiny. Bratislava 1963. 119.

honfoglalás utáni első századokban is bizonyos hatással volt északi szomszédaink szókincsére.

b) A tervszerű álatenyésztés, de még inkább a nagyállatok munkába állítása szükségessége tette nemcsak a színük és tulajdonságuk, de nemük és koruk szerinti megkülönböztetésüket is. Mint köztudomású, ilyen célt szolgált az állatok, eleinte főként a lovak, megbélyegzése, amelyre a magyarból már a XV. sz. első felből, 1436-ból van adatunk: Decem septem Equos equaciales ipsius exponentis cum ipsorum cauteriis wigo *Bylegh* consignassent potentia mediante OklSz. A 'megjelölés, jegy' értelmű bélyeg átkerült a szlovákba is, s ott *bilag* formában a mai napig közszóként használják, jelentése 'beleégetett, -sütött, -vert jegy' (átv. értelemben is) SSJ. Az állatok bélyegzése tüzes vassal, *bélyegző vas*-sal (*billegvas* — Bugac, l. HERMAN 358) történt. Adataink tanúsága szerint a XVII. sz. közepén már kétségtelenül ismerték és használták az erre vonatkozó magyar kifejezést a szlovákok is. A *pečat* mellett⁴⁹ ugyanis előfordul a *bilag* is, jelentése a. m. 'bélyegző vas': Éleskő, 1664: *Billeghy* na konye *železne* welke N. 3.; Male *billeghi* N. 2. Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 713. Egyéb történeti és nyelvjárási adatok (nemcsak az állatokra vonatkoztatva): 1803 (Zólyomi járás): *statke rožne bilegovat* Horváth 285; 1813 (Gömör megye): *každu bečku na 2³/₄ okovu a od nich predavane betsky z bilegom s stoličnim slavnim zeichuovaty* daly SN 9 : 284; Tótkomlós, 1852—53: *bilagoš* a. m. 'megbélyegzett szarvasmarha' SK 331, *bilak*, *bilagovat* Stan: Lipt 110;⁵⁰ 1842: *bilag*, *bilah* JČ 9 : 111; *bilag*, *bilagovat*, *bilaziť* Kálal stb. Egy kivétellel valamennyi adat *g* (ill. zöngétlen párjaként *k*) hangot mutat, ami annak bizonyítéka, hogy az átvétel a szlovák *g > h* változás megtörténte utáni, tehát a XIII. sz.-nál nem korábbi időből való. Ennek ellentmond a Kondrasov által 1842-ben gyűjtött és a *bilag*-gal párhuzamosan lejegyzett *bilah* adat (l. JČ 9 : 111), amelyben a szóvégi *-h* feltételezi a *g > h* változás bekövetkeztét. Véleményem szerint azonban ez a jelenség is rámutat arra, hogy a hosszabb időt igénybe vevő *g > γ > h* változási folyamat, amely bizonyosan nem terjedt ki egyszerre az egész szlovák nyelvterületre, az egyes magyar—szlovák érintkezési pontok révén már korábban átkerült kifejezésekre is hatott. Pauliny (i. m., 175) úgy vélekedik, hogy a szlovákban a *g > γ > h* változás a XII. sz. elejére teendő (Kniezsa a XII. sz. végére gondolt), amíg viszont a *γ*-ból *h* lett, az elég hosszú időt vett igénybe (egyések szerint eltartott a XIII. sz. végéig is, erre l. Pauliny, i. m., 176). Figyelembe véve a *bilag*-ban ugyancsak meglevő *e > ä > a* változást, arra gondolhatunk tehát, hogy a magyarokkal érintkezésben levő szlovák enklávék, a szlovák etnikum déli nyúlványai már a XII. sz. előtt megismerkedhettek e szóval, s a XII—XIII. sz.-ban e fejlődésnek megfelelően kialakulhatott a *bilah*. Ezzel szemben a későbbi, főként a XIII. sz.-ban meginduló intenzívebb magyar—szlovák érintkezés következménye a *bélyeg g*-jének megmaradása (mivel a *g > γ > h* ekkor már lezárulóban volt) és az *e > ä > a* változás (mivel ez még ekkor is bekövetkezhetett).⁵¹ Megjegyzendő, hogy sajnos Kondrasov nem adja meg pontosabban a *bilah*

⁴⁹ Vö. Ludány, 1656: *peczed* pre Lichwu; *peczed* pre riad Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 633; Liptóújvár, 1658: *pecet* pro equis, *pecet* pro iumentis; 1660: *konska peczed*; 1662: *Pečet konska*, Zeleza čo konjom chwosti zapekaju; 1702: *Pečete try*, kterimy konie, a rožny Dobitek pečzetia . . . No. 3. Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620.

⁵⁰ J. STANISLAV, Liptovské nárečia. Turčiansky Sv. Martin 1932.

⁵¹ A *g > h* nem egyszerű kérdésére magyar—szlovák viszonylatban vö. legutóbb Hadrovics, L. i. m., 56—57.

előfordulási helyét, de adatainak jelentős része Gömör megyéből való, feltehető tehát, hogy a *bilah*-ot is ott gyűjtötte. Van ugyanis még egy ilyen típusú magyar jövevényszó a szlovákban, amelyet Dobš: Obyč 150. Gömörből közöl. Ez pedig a *šuhár*, ugyancsak pásztorszó. A magyar *sugár*, a. m. „az ostor vége” egyébként a szlovák népnyelvben *šugar*, *šugár*, *šugiar*, *šungiar*, *čugar*, *čugár* Kálal formákban terjedt el, nyilvánvalóan a XIII. sz. után. Ezzel szemben a Gömör megyei *šuhár* a *h* miatt egy korábbi átvételre mutat, éppúgy, mint a *bilah*.

c) Az állatokat legtermészetesebben a színük szerint lehetett megkülönböztetni. E téren a pásztorkodó magyarok rendkívül gazdag szókincssel rendelkeztek, s Herman Ottó pl. a lovakkal összefüggésben kb. háromszáz színárnyalatot sorol fel. Nem csodálkozhatunk tehát, ha ezek közül néhány átkerült a szlovákba (morva-szlovákba, ruszinba, lengyelbe, urkánba stb.) is. Nagyon valószínűnek látszik, hogy az ilyen típusú melléknevek a szlovák nyelvjáráásokba és a köznyelvbe egyaránt a nagyállatok, elsősorban a lovak és az ökrök tenyésztése és eladása révén kerültek be. A következők sorolhatók ide..

Magyar *barna* > *barnavý*, ua. (népnyelvi, l. SSJ), KÁLAL. A Liptóútvár lóállományát számbavevő leltárak szerint gyakori lószín volt, így 1655: *Barna Pej* (magyarul is: „Egér szőrő barna fejlábu”, ugyanez 1657-ben, más kézírással: „Egér szűrő barna belonoha”, 1658-ban, más kézírással: „Egér szűrő barna fejer lábu”), 1657: *Barnawa lisa*, *Barnawa sama*, 1662: *kuczerawy barna*, 1663: *Barna lisa*; *Barna* na čele Hwyezda; *Barnsta sama*; *Barna Pej* holdos, černo hwiezdy černochwosty; Konik z Illawy poslany Ten gest *Barna* Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620. Egyéb adatok: *barna* (= bos subfuscus) Palk, *barna*, *barnula*, *barnoša* 'barna színű tehén' a morva-szlovákban (l. Bart: Dial 316),⁵² *barno* 'barna ökor' a morva-szlovákban (l. Bart: Slov),⁵³ 1763: *bárnawy* (= fuscus) Syll 346, *barnawí* (= barna) Bern, *barnaví* (= barnás) Jancs, *barnaví* (= barna), *barnasti* (= bräunlich) Király: Ost I. 225,⁵⁴ *barnavá žena* Psz (saját gyűjtés), *barnuša* (népnyelvi) = 1. 'barna nő', 2. 'barna tehén' SSJ stb., stb.

A XVII. századnál korábban nem találkoztam vele (addig csak a *brunatný* a szokásos szóhasználat), később azonban annyira elterjedt — a morva-szlovákban megőrizve eredeti képzetlen formáját is —, hogy még közmondásban is állandósult: *Človek ryšavý a barnavý málo kedy dobrý* (azaz „vörös kutya, vörös ló, vörös ember egy se jó”) Zát 66.⁵⁵

Magyar *deres* > *dereš*, a. m. 'egérszürke'. A mai szlovák szótárak nem közlik, s nincs meg KÁLALnál sem, pedig az elmúlt évszázadokban mind az alapszó, mind képzett formái közismertek voltak a szlovákban és a magyarországi szlovákok használják ma is. Néhány példa: 1624: wtom pracugem kdybich od Pana Thuryanskeho ystwana mohol nyako dostati geho *deresso-wateho walassika* OL. Fejérpataky cs. lt.; Lipótútvár, 1655: *Deres Vircze*;

⁵² FR. BARTOŠ, Dialektologie moravská. Brno 1886. A továbbiakban: BART: Dial.

⁵³ FR. BARTOŠ, Dialektický slovník moravský. Praha 1905–1906. A továbbiakban: BART: Slov.

⁵⁴ P. KIRÁLY, Die ungarische Lehnwörter einer ostslowakischen Gemeinde Studia Slavica 10 : 221–223, II. Studia Slavica 11 : 95–107. A továbbiakban: Király: Ost I, II.

⁵⁵ A. P. ZÁTURECKÝ, Slovenská přísloví, pořekadla a úsloví. Praha 1896. A továbbiakban: Zát.

Deressista, 1656: *Deres Wrycza N. 1.*; 1659: *Deressista sama*; *Deres Vires*; 1702: *Klusa Deressista*; *od Deressky Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok 620*; *Dereš* (= murini coloris equus, deres, egér szőrű ló) Bern, Palk, *derešití* (= deres) Janes, *dereš* Vsz, Psz, *zapriahňi dereša!* Tk (saját gyűjtés).

Magyar *fakó* > *fako* a. m. 'fakó színű ló' SSJ, Bern, Kálal; *faka*, *fakovistý* Kálal, *fakovisti* (= fahl, falb) Király: Ost I. 230, *fakovi (kôň)* Vsz (saját gyűjt.), *fakó* (= posivkastý kôň) Szabó 25, *fakó*, (= fakó ló) Janes, Liptóútvár; 1655: *Mocskos Fako*; *Fakowata* byelochwosta, *Fakowata* Žluta byelochwosta, *Moczkos fakowata lisa*, 1657: *Moczkos Fako*, 1659: *Mocskos fako* Turek, *Fako* z Illawy Poslany, *Fakowata* belochwosta, *Mocskos fakowata* černochwosta, 1662: *Sargha fako*, *Moczkos fako*, *Moczkos fakowata*, 1663: *Močkos Fako* na czele Hwjezda, *Fejér Fako*, belo Hriwy belo chwosty, *Sargha Fako* czerno Hriwa czerno chwosta, na czele hwjezda, 1678: *Ssarghafako*, *Bjeli Fako*, belo hrywy, 1702: *Fako* s Hwezdu konik, *od Woznice Fačky* Sargawy Konik Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620.

Első adataim erre a színre is a lipótúvári leltárakból származnak, nagy tömegű előfordulásukból azonban arra következtethetünk, hogy a fakó színű lovakat abban az időben már természetes volt a szlovákban is így nevezni. Bizonyosra vehető, hogy a magyaroknál korábban kedvelt világosabb színárnyalatok már a XVII. sz. előtt is fôlhívták magukra északi szomszédaink figyelmét. Hogyan a *dereš*, úgy a *fako/ó* is elsősorban lószínt jelölt, s ezen keresztül magát a lovat is. Bernolák a ló jelentésű *fako*-t már szólásban is közli: *Tahagú Faka, ale i Fako ľahá* (= dedi malum et accepi, das Böse ist mir mit dem Bösen vergolten werden, fakót-is vonják, de fakó-is vonja). Figyelmet érdemel a *mocskos fakó* megjelölés. HERMAN 347 szerint a *mocskos* a. m. 'bizonytalan szennyes szőr', a *mocskos fakót* azonban nem ismeri.

Magyar *holdos*, *hódos* stb. > *holdoš*, a. m. 'olyan ló, amelynek a homlokán hold, azaz fehér folt van'. Lipótútvár, 1655: *Sargha holdos*, *Sarga holdos* zadnia noha biela, *Vircze sarga holdos* zadnye nohy byele, 1663: *Barna Pej holdos*, *Vircze holdos* czerno Hriwy czerno chwosty Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620.

Ezt a kifejezést másutt nem találtam meg, mégis lehetségesnek tartom, hogy a lótenyésztő szlovák nemesség körében közismert volt. Valószínű ugyan, hogy a szélesebb néprétegekbe nem hatolt be — ámbár a további kutatások még itt is hozhatnak ezt cáfoló újabb adatokat — a XVI—XVII. századi két-nyelvű nemesség viszont magától értetődő természetességgel használhatta, több hasonló típusú szóval együtt, amint ezt jól tükrözik az ötven évet felölelő lipótúvári lóinventáriumok is. Amint láttuk, a *bielonohý* mellett használták a *fejérlábú*-t, egyaránt ismerték az *egér szőrűt* és a *misseg srsty*-t vagy *Misskastý*-t (1702-es leltár), továbbá: 1655-ben *Kegyés pejowaty*, 1657-ben (más kézzel) *Kedess Pey*, 1659-ben (más kézzel) *Kegyés* került a leltárba, az 1676-os inventáriumból pedig *Kondor fako* Sywohrywy y chwost-ot másoltam ki, amit Herman sem ismer, holott abban az időben használatos kellett hogy legyen, ha még szlovák nyelvterületen is előfordult. Nincs benne tehát semmi szokatlan, ha a *lisý* helyett gyakran találkozunk a *holdos*-sal, ugyanakkor természetesen az előbbi meglétére is vannak adataink: 1655: *Sargha lisa*, 1657: *Barnawa lisa*, *Sargha lisa* No. 3., 1663: *Barna lisa* stb. Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620.

Magyar *pej* > *pej(k)o* a. m. 'barna színű ló', 'ló általában' SSJ. Liptóútvár, 1655: *Kegyés pejowaty*, *Pejowata* černochwosta, *Virczasta Pey* čierna,

Pejowata žernochwosta, Barna *Pej*, 1656: Barna *Pey*, 1657: kedes *Pey*, 1663: Tureczkj kuon *Pejowati*, Barna *Pej* holdos, 1702: Klusa *pejowata* stara frai-sstačka, zastaru kobilu *pejowastu*, Barna *pei* Kobilka, Barna *pei* Konik, Kuon bez brdey preklany *Pei* Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620, *Pegek* ~ *Pegko*, *Pejkowí Kóň* (= pejló) Bern, *pejkavý* (= barna) Kálal, *pejisti*, *pejkavi* (= pej), *pejko* (= pejló) Jancs, Tótkomlós, 1829: *kona pegku*, 1852: kobola . . . *pegista* SK 333, *pejko* dobrí Tk, pekného *peja* ~ *pejkóša* má Vsz, *pejko* Psz (saját gyűjtés).

A 'barna' jelentésű *pej* a XV. sz.-ban a leggyakoribb lószín volt a magyar-roknál (vö. M. BELDNYESY: i. m. 15). Ez a közkedveltsége és általános elterjedtsége adja magyarázatát a szlovákra gyakorolt erős hatásának és általános meghonosodásának. Eljutott Morvaországba is, ott azonban *fejko* formában van meg (ld. BART Dial 318), nyilván a *fako f*-jének hatására. A *pej(k)o* a szlovákban is — hasonlóan a *fako*-hoz és a *dereš*-hez — nemcsak a barna színű lovat, de, mint láttuk, a lovat általában is jelenti.

Magyar *kese*(*ly*) > *keš*, *keša*, *kešo*, *kešavý*, a. m. 'göndör, bozontos szőrű ökör, tehén' és: *kešavý* 'tarka', *kešěl* (ritk.) (= lónév) Kálal. További adatok: *Kešo* (= ökör és lónév) Bern, *kešula* (= tehénnév) Dobš: Obyč 51, Buffa 163,⁵⁶ *keša* (= tehénnév) Buffa 163, *kešo* (*kvoň*) (= keselő) Jancs, Stará Pazova, Vsz (saját gyűjtés), *kešavi* (= kesely, fehérszőrű) Jancs, *Kessa* sl. (= *Nahme der Ochsen*) Palk, *Kessavý* sl. (s. strakatý?) Palk, *keša* (= göndör, rendszerint világos szőrű sertés) Vsz (saját gyűjtés), *kešavý* (nyelvjárási) (= dús hajú; göndör, bozontos) SSSJ.

MACH (Etym) a magyar *kese* eredetét megkérdőjelezi, feltehetőleg az eltérő jelentések miatt. De száz évvel ezelőtt Jancsovics még pontosan a magyar *kesely* jelentésben használja a *kešavi*-t (vö. *Kesely* — a fehér szarvasmarha, ha a kékes marhának orrtükre világos stb. Herman 446) és a *keselő* = *kešo*-t is. Palkovičnál a *kessavý*-nak kérdőjellel ellátott 'strakatý' (= tarka) jelentése pedig arra enged következtetni, hogy mögötte valószínűleg a sötétebb szőrzet és világos láb (= *kese*, *kesely*) tarkasága húzódik meg. Éppen ezért biztosnak mondható a szlovák *keša* magyar származtatása, hiszen a szőr színjelölése könnyen átbillenhetett a szőr minőségének a jelölésére, ahogyan jól megfigyelhető ez az idézett vértesszőllősi adatból is.

Magyar *szőke* > *sej(k)a*, ua.: morva-szlovák *sejka* (= szőke tehén) Bart: Dial 316, morva-szlovák *sėja*, *sejka*, *sejko* (= nagyszarvú, fehér magyar ökör) Bart: Dial 318, *sejkasti* Czambel 588, Király: Ost II. 102, *sékavi* Psz (saját gyűjtés).

Bartoš adatai arra mutatnak, hogy ez a melléknév is elsősorban az állatok, mégpedig a szarvasmarhák színjelölése útján jutott be a szlovák nyelv-járásokba, mindenekelőtt a morva-szlovákba és a kelet-szlovákba. Ha figyelembe vesszük, hogy milyen hatalmas mennyiségű alföldi szarvasmarha került a XVI–XVII. sz. folyamán Morvaországban eladásra,⁵⁷ de még az odairányuló marhacsempészség is milyen nagy arányokban folyt,⁵⁸ akkor nyilvánvaló, miért

⁵⁶ F. BUFFA, Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese. Bratislava 1953. A továbbiakban: Buffa.

⁵⁷ Vö. ELEKES L. — LEDERER E. — SZÉKELY Gy.: i. m. II. 224–227.

⁵⁸ Pedig 1651-ből tudjuk, hogy éppen ezért a morva legelőkre tilos volt magyarországi szarvasmarhát hajtani, mégis sok helyen látni lehetett „a nagyszarvú, hatalmas magyar ökröket!” L. TAKÁTS S., Művelődéstörténeti tanulmányok a XVI–XVII. századból. Bp. 1961. 241.

éppen a morva-szlovákban lett otthonos — egyéb hasonló típusú kifejezések és magyar eredetű állatnevek mellett — a magyar *szóke*, amely már a XV. sz.-ban egyik leggyakoribb szarvasmarha-színe volt a magyarságnak (erre vö. M. Belényes, i. m. 19.)

Magyar *szürke* > *sirka*(*vý*), ua.: *sirka* (= Grauschimmel) Király: Ost II. 102, *sirkavi* SN 8: 141, Psz, *sirkavi kóň* (~ *dereš*) Vsz (saját gyűjtés), *sirkavjet* (= deresedik) Jancs, *sirkavi* (Rh, Bl, H) SÍPOS 294.

Csak a nyelvjárásokban ismerik, de a magyarországi települések kivételével ott sem gyakori, mivel régente inkább a *dereš* volt ebben vagy hasonló értelemben használatos. A liptóújvári leltárokban a *dereš* mellett a *sivý* fordul elő.

Magyar *sárga* > *šarga* (és vált.), a. m. 'sárga, sárgás, sárga csíkos (ló)': Liptóújvár, 1655: *Sargha* lisa, *Sarga* hwezdowata, *Sarga* holdos, *Sargha*, Vircze *Sarga* holdos, 1657: *Sargha* lisa No. 3., 1662: *Sargha* fako, *Sargha* wircze wseczka, 1662: *Sargha* Fako černo Hriwa černo chwosta, 1678: *Sargha*-fako, *Ssarghasta* sama, 1702: *Sargha* pej S hwezdzu, *od Sargasteg*, Misskasty Konik, *od Sarghy* z woznicz, Klusa *Šargasta* lisa, *Sargawy* Konik Nád. cs. nádlad, lt. Okiratok I. 620, morva-szlovák *šarga* (= gesztenye színbe hajló ökör), *šargavý* (= szürkés, barnás, csíkos: kutya, macska, ökör) BART Dial 318, 272, *šargo*(*vý*) (= sárgás, csíkos ló) KÁLAL, *šarga* (= tehén) Buffa 220, közép- és kelet-szlovák *šarga* (= ló) JČ 9: 110, KIRÁLY: Ost II 103, *jakú peknú šargu má* (azaz milyen szép sárgája — lova — van) Vsz (saját gyűjtés).

A régi szótárak (Syll, Bern, Palk, Jancs) nem közlik, pedig kétségtelen, hogy már a XVII. sz.-ban — ugyancsak a nagyállatok színjelölésének hatására — megvolt a szlovákban, s akár a *pej*, *fako*, *dereš* stb., nem csupán színre vonatkozik, hanem általában egy-egy nagyállat-fajtára (ló, ökör, tehén) is. Az 1655-ös liptóújvári leltárban van *sárgás* melléknév is: Vircze *sarghas* zadnye nohi biele, Vircze *Sargas* lisy na kryž nohi byele, de ezt minden bizonnyal magyar szónak s nem a szlovák nyelv tartozékának kell tekintenünk. Ugyanakkor viszont arra is enged következtetni, hogy talán a *šarga* is csak az idő tájt kezdett elterjedni és gyökeret verni a szlovákban, mivel még lényegében egyenértékűnek tartják a *sárgás*-sal. A későbbi években a *sárgás* helyén a szlovákban szokásos *častý* képzővel alkotott *šargastý* található.

Magyar *tarka* > *tarkavý*, *tarkastý* stb. Kálal, ua.: *Tarkawy* (*kun*) (= Tarka, Tarkás) Latsny 276, *tarkavi* (már szólásban is: *Ne geděn Pes ge tarkavi* = es sind viele Hunde gleich) Bern, *tarkavý* sl. (= tarka), *Tarko* sl. (= kutya-név) Palk, *tarkavi* Jancs, Psz, Tb, Sá (M. Sz. Ny. A.), Szabó 23, *tarkasti* Buffa 224, Sp (M. Sz. Ny. A.), *tarkavi* (Bk, Rb, H, Óm) Sipos 306, morva-szlovák *targavý* ~ *tarkavý* (= tarka tehén stb.) Bart. Slov, *Tarko* (tarka kutya, vagy ló) Jancs, *tarkuľa* (= tarka tehén) Kálal.

A szlovák népnelvben a mai napig használatos melléknév, amely ugyancsak a XV. sz. után kerülhetett át a szlovákba, tekintettel arra, hogy addig sem a lovakra, sem a szarvasmarhákra nem volt jellemző a tarkaság. (ld. fentebb).

Magyar *vasderes* > *vašdereš* 'Eisenschimmel'. Liptóújvár, 1658: z Minnessa *Vas deres* No. 1. Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620, *važdereš* to kun cmavi sirka, *važdereš* Király: Ost II 106.

Három évszázad választja el egymástól e két adatot, melyek azonban mégis arra mutatnak, hogy — ha ez a színjelölés széles körben nem is volt

elterjedve, a szlovákok között — a lóval foglalkozók (lótenyésztők, kereskedők, katonák, fuvarosok stb.) megtanulták a magyaroktól és szükség esetén használták is a szlovákban. Érdemes megemlíteni, hogy Herman 355 szerint az első debreceni adat a *vasderesre* 1681-ből való. A csaknem negyed századdal korábbi lipótújvári előfordulás tehát azt mutatja, hogy a magyarok lótartása a XVII. sz. első felében már szoros kapcsolatban kellett legyen a felvidéki szlovák állattenyésztéssel.

Magyar *vércse* > *virča* 'vörös, aprón tarka ló, mint a vércse madár' (vö. Herman 355). Liptóújvár, 1655: Deres *Vircese*, *Vircze* sarghas zadnye nohi biele, *Vircze* Sargas lisy na kryž nohi byele, *Vircze* zadnye nohi byele agednu Prednyu holdos, *Vircze* sarga holdos zadnye nohy byele, 1656: Deres *Wyrzca*, *Wirča* na zadnie nohi biely, *Wircze* samy, 1663: *Vircze* holdos czerno Hriwy czerno chwosty, sargha *Wircze* Wsseczka, 1655: *Wirczowaste* nasywe, *Wirczasta* Pey čierna, *Virczowata* z Hwyezdu, *Wirczasti*, 1658: *Wirčzenaste* ... žrebne Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620.

Ugyanaz a helyzet ennél a lószínnél is, mint amit röviden a *holdos*-nál fölvázoltam. Noha másutt nem találtam meg a szlovákban, a leltárakban tapasztalható gyakorisága és szlovák képzőkkel alkotott változatai kétségtelenné teszik, hogy ezt a szót is jól ismerték és használták a lovak megjelölésére. A gyakori *-e* végződés azonban arra enged következtetni, hogy valószínűleg csak nemrég kezdhetett behatolni a szlovák nyelvjárásokba, ahol egyébként azután a szlovák alaktan rendszerének megfelelően *-a* váltja fel a szóvégi magyar *-e*-t. A *vércse*, mint madárnév, újabb átvételként megvan Pilisszántón: *véřca*, s a múlt század közepéről közli Jancsovics is *virđza* formában.

Magyar *vércsekék* > *virčekik*. Liptóújvár, 1655: *Vircze kik* No. 1., 1656: *Wirče kik*, 1657: *Wircese kik* ... žrebna Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620.

A szép hamuszínű, a kékvércse hímjének színéhez hasonló lovat neveztek így, Kecskeméten pl. már 1591-ben (vö. Herman 355), a lipótújvári adat tehát itt is azt a kétségtelenül erős magyar hatást mutatja, amely a XVII. sz. első felében a szlovák lótartást befolyásolta (erre l. a *vasderes*-nél mondottakat). A szlovákban egyébként másutt nincs kimutatva, átvételét illetően l. a *vércs*-t tárgyaló fejezetet.

Magyar *veres* > *verěš* ~ *virěš*. Liptóújvár, 1659: Deres *Vires*, *Vires* sarga holdos, zadnie nohi biele Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620, morva-szlovák *verěš* (= Eisenschimmel) Bart: Dial 318.

Bartoš adata igazolja, hogy ez a színjelölés is meghonosodott egykor a szlovák nyelvjárások egyikében-másikában. A morva-szlovák *verěš* azért vonatkozhatott *vasderes* lóra, mert eredetileg, az átvétel idején, a *veresderes*-t érthették rajta. A mai szlovák nyelvjárásokból nincs rá adatom.

A régen te közkedvelt *ordas* (néha *ordos*), a. m. 'wolfs-grau' (l. M. BELÉNYESY: i. m. 19) a morva-szlovákban *ordoš* alakban őrződött meg, de már nem színt jelöl, mint eredetileg a magyarban, hanem az összeálló szarvú ökörre vonatkozik. Minden bizonnyal azért, mert a Morvaországba került ilyen színű magyar ökröknek ez volt a jellegzetes szarvállásuk. Nyilván ugyanez a szó a kelet-szlovák *Ordoš*, *Ordoška* vezetéknev is (l. Buffa 191).

d) Néhány további melléknév is a nagyállatokkal összefüggésben hatolt be némelyik szlovák nyelvjárásba. Így pl. a magyar *cimeres szarvú ökör* Bernolák szerint a szlovákban *Cimerné* (*wichírné*) *Woh*, azaz „capitales boves”, ami tkp. megegyezik azzal a bihari felfogással, miszerint a „derék marha

szarváról is címeres szarvú” HERMAN 455. KÁLALNál viszont a középszlovák nyelvterületen a *címeristý (vol)* a. m. ’szép szarvú ökör’.

A magyar *csinos* megfelelése a morva-szlovákban *činoš*, a. m. ’plesnivý’ Bart: Dial 318, *činoš* Bart: Slov, ugyanakkor a magyarországi Psz-n a *Činos* lónév, a *mladí činoš* pedig *csikót* jelent a gyerekek nyelvén (saját gyűjtés).

A magyar *kajla* > *kajla* BERNOLÁKNál ökörnévként szerepel, Kálal szerint azonban a középszlovákban és a morva-szlovákban előreálló szarvú ökröt jelent, JANCSOVICS pedig ennél is tágabb értelemben közli. Nála a magyar *kajla* melléknév a. m. ’kajlaví, krivonohí’, azaz ’görbelábú’, főnévként használva viszont a. m. *kajla (kvoň)*, azaz ’görbelábú (ló)’. A mai szlovák köznyelv nem ismeri, s nyelvjárási adataim sincsenek rá.⁵⁹

e) A nagyállatok nemi, korbelt és használat szerinti megkülönböztetését tekintve néhány magyar kifejezés ugyancsak átkerült a szlovákba:

A ’későn vagy rosszul herélt bika’ jelentésű *komor* (vö. Herman 412) az alföldi Tótkomlós szlovák lakossága körében már 1852-ben honos volt: 2 *komori* SK 332, nyilván helyi — alföldi — átvétel eredményeként.

Magyar *csikó* > *čín(ko)*, a. m. ’csikó’ és ’ló’ (Kollárnál) Kálal, *čikou*, Szabó 22, a magyarországi szlovákoknál *čikov* Rh, Bk, Bl, *čikof* Msz, Szh, *čiko*, Mi, *činka* Ecs (M. Sz. Ny. A.), *čínko* Psz (saját gyűjtés). A szlovák köznyelvben ma nem használatos.

Magyar *csödör* > *čéder*, ua. Szabó 22, Tótkomlós, 1852—54: *čejder*, *čeder*, *čöder* 1853: *obecnje cšejderi*, 1854: *k csedrom*, 1852: *obecne csödery* SK 331, *čéderik* (= ménescsikó, ami egyben azt is mutatja, hogy Jancsovic a magyar *ménest* ’csödör, mén’ jelentésben ismerte) Jancs, a magyarországi szlovák nyelvjárásokban *čejder* (Ambrózfalva) Ondrus, Nárečia 226, Nye, Bcs, *čejder* Pi, *čéder* Szs, Tk, *čöüdör* Hh, Nh, *čödör* Rh, Bk, Bl, *čödör* Szp, Tb, Kk, Ai, Mn, Msz, Mi, Szh, Sp, Mny (M. Sz. Ny. A.).

Magyar *monyas* > *moňas*, a. m. ’csödör, mén’. Már az 1702-es lipótújvári leltárban megvan: *Monjas* Barna kupenj A(nn)o 1697 Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620. Egyébként Szlovákiában ma már ismeretlen főnév, de a régebbi szlovák szótárak sem közlik. A népnyelv azonban kétségtelenül ismerte, s pl. a kelet-szlovákiai Žakarovce-ban *Moňas* formában mint ökörnév napjainkban is él,⁶⁰ s a magyarországi és jugoszláviai szlovák települések lakossága is használja: *moňas* Me, Sá, Isz (M. Sz. Ny. A.), Selenča, Stará Pazova, Hložany, Bač. Petrovac (*viskakuje ako moňas*, azaz ugrál, mint a monyas), Kulpín, Kisáč (saját gyűjtés).

A kelet-szlovák *muštra* ’Pferd für Ausmusterung, Ausrangierung, das Ausgemusterte’ KIRÁLY, Ost II 97, és a múlt században följegyzett tótkomlói *ňergeš* (1852: *ag dva nyergeše* Sk 332) teljesen elszigetelt átvételnek látszik. Annál kevésbé állítható ez a *paripá*-val kapcsolatban. KNEIÉZA a problematikus eredetű magyar szavak közé sorolja, mondván: „A magyar szó valószínűleg a horvát *parip* átvétele, bár egyrészt a szóvégi -a, másrészt az eltérő jelentések bizonyos nehézséget jelentenek. A magyar szó mindig a legkiválóbb minő-

⁵⁹ Itt jegyzem meg, hogy nem vettem be a népnyelvi *šantavý*, a. m. „sánta, bicegő” (> *šanták* = sánta, bicegő ember) Kálal, morva-szlovák *šantat*, *šantavý*, *šantařia* Bart: Slov kifejezéseket, mivel nem teljesen bizonyos, hogy a magyar *sánta* az állattartással összefüggésben került át a szlovákba.

A *sántára* vö. MNy. 50 : 173—173.

⁶⁰ L. Baníčka dedina Žakarovce. Bratislava 1956. 99.

ségű lovat jelentette, míg a horvátban ez a jelentés ismeretlen. Származhatik közvetlenül a görögből is, de az sem lehetetlen, hogy a magyar szó egy latin *parhippa átvétele. A kérdés nincs tisztázva.” (I. KNIEZSA SzlJsz. 707—708). Ezzel szemben Moór felteszi, hogy a *paripa* a szlovákból került át a magyarba (vö. E. MOÓR: i. m., 48). Figyelembe véve azonban, hogy a 'sonipes, Reitpferd, gyors járású ló' jelentésű *paripa*, amely először 1528-ból van a magyarban kimutatva (vö. OklSz.) a magyarok külföldszerte elismert lódomítási tudományáról tanúskodik⁶¹ (a *Parypa* = equus instructus, caballus Palk értelmezés is erre mutat), továbbá az a tény, hogy a XIII—XIV. sz. után a lótenyésztést illetően magyar—szlovák viszonylatban a magyar volt az átadó nyelv és nem fordítva, az látszik a valószínűbbnek, hogy a *paripa* szintén a magyarból került át a szlovákba (és a lengyelbe is). Ezt látszik alátámasztani az a körülmény is, hogy a szlovák népnyelvi jelentések (Sáros megye kivételével) megegyeznek a magyarban szokásossal, vagyis a jó járású, pompás és gyors hátaslóra vonatkoznak. Megjegyzem, hogy a *paripa*-t — bővebb magyarázatot nem adva — magyar eredetűnek tartja Mach: Etym is, a lengyel *parepa*-val egyetemben. Példák: poručem gemu gednu *paripu* čiernu Radvánszky György végrendelete 1584-ből, OL. Radvánszky cs. lt. I. O. IV. cs. 60. sz., 1624: za nye gednu *dobru paripu* kupity; aby *dobru paripu* kupil; a vedle toho nyaku *paripu* kmey potrebe, neb žiw newyem yako sa moczy budem bez *paripy* obchodity (Fejérpataky Márton leveléből) OL. Fejérpataky cs. lt., 1621: panských vozničků a *parip* A. Kavuljak, Lietava 150, *Paripa* (= Eqvus spectabilis), *Pekná Paripa* (= Szép maga viselésű Paripa) Latsny 179, *Paripa* (= 1. sonipes . . . 2. paradní koň) Bern, *Parypa* Palk, *paripa ako na škape!* Zát 92, *paripa* Kálal, Jancs, SSJ, Király: Ost II 99 (Šumni tot kuň, jak *paripa!*), Ondrus, Nárečia 275, *paripník* Kálal, *paripa* (= Suhi kuň bodajjaki, či panski či šellacki, Sáros megye) Czambel 567.

Ha nem is kimondottan a lótenyésztéssel függ össze, mégis megemlíthetjük a magyar nyelvjárási *tátos* átkerülését a szlovákba: *tátos(ík)* 'Zauberpferd', átv. 'nagyszerű', kiválóan szaladó ló' SSJ, *Tátos* (= 1. pegasus, 2. celer, rapax equus, *Ide, gako Tátos* (= 1. pegasus, 2. celer, rapax equus, *Ide, gako Tátos*) Bern, na čiernom *tátosi*, Povie *tátosík* Dobš: Povesti I 80,⁶² *tátos* Palk, Jancs, Ondrus, Nárečia 270, *tátos* Ondrus, Nárečia 285, poletí na ňom ako na *tátosovi* Zát 198, ma šumnu kobulu, taku jak *tátos* Király: Ost II 104, take koňe jak *tátose* Czambel 603.

A magyar népnyelvi *lógós (ló)* 'két ló mellé harmadikként befogott ló' jelentésben átkerült a kelet-szlovákba is, l. Kálal, továbbá: „Ku dvom koňom ku boku priprahnuti kuň še tak vola.” Czambel 547.

A múlt században megvolt a szlovákban, mégpedig feltehetőleg az alföldi települések nyelvében a magyar *göboly* is. Jancovics szerint ugyanis a magyar *göboly* a. m. *gébel*, a *göboly ökör* = *gébloví vuol*, a *göbolyös* a szlovákban *géblyar*, továbbá Jancovicsnál a magyar *sőre* is (az előbbivel együtt a. m. 'hízásra szánt marha', vö. Herman 404, 423) a. m. *gébel*, a *sőrész* = *géblos*.

⁶¹ „Aber für Kriegszwecke bevorzugte man zur Zeit der Ritter-Kampfweise dennoch die Hengste, wahrscheinlich nicht nur wegen ihrer Kraft, sondern auch wegen ihrer großen Gelehrigkeit”. Továbbá: „Nichts beweist schlangender die weitverbreitete Anwendung der Kappenhengste bei uns, als die Tatsache, daß diese im Ausland — mindestens zu dieser Zeit — als „cheval hongrois” bekannt waren” M. BELÉNYESY: i. m. 26, 27, 60. jegyzet.

⁶² P. DOBŠINSKY, Prostonárodné slovenské povesti I—III. Bratislava 1958.

A 'Vieh' jelentésű magyar marha (eredetére l. KNEI ZSA: SzlJsz. 884) Herman 697 szerint Rózsahegy (Ružomberok) és Zólyom (Zvolen) vidékén a szlovákban is használatos volt: *to je marha* (= czímeres jószág), az újabb adatok alapján azonban azt mondhatjuk, hogy ma már csak leginkább átvitt értelemben fordul elő a szlovák népnyelvben: *ti si ale marha!* Szabó 24, *si veľká marha!* Psz (saját gyűjtés), *To veľka marha!* (= du Vieh!) KIRÁLY: Ost II 97.

A szlovák népnyelvi nagyállathajtó *farto!* (*fartoval*), a. m. 'far tova!', ill. 'vissza!', amely már BERNOLÁK óta szótárazva van, ugyancsak az állattartással függ össze és szintén a magyarból való (vö. EtSz., ahol a szlovák *farto!* magyar eredetűnek van feltüntetve). Ezzel szemben Mach: Etym az a nézete, hogy a szlovák szó eredete a lengyel *fartować* a. m. '(lovakat) gyakorlatoztat, idomít'. A pontos magyar megfelelések és egyáltalán, a nagyállatok terén tapasztalható eléggé számottevő magyar hatás azonban ez esetben is a magyar eredet mellett szól.

Az állatok, főként a lovak lábán az inüvel kitágulása következtében támadó képződmény, daganat az *inpók*, tájnyelvi változata *himpók* (l. Tsz, már 1592-ből van rá adat: *Az mely louon impok vagyon* MNy. 10 : 325), amit ki szoktak égetni. Ennek a nyomati őrzik a liptóújvári inventáriumok adatai, 1682: *Železa co konyom hymphky zapekagu N. 3.* (azaz vasak, melyekkel a lovak himpókját kisütik), 1702: *Na himpoky palenia železo N. 1.* (azaz Himpókok kiegészítésére vas). Noha másutt ezt a szót a szlovákban nem találtam meg, mégis valószínűnek tartom, hogy a múltban a lóval foglalatokodók használták a szlovák beszédben is.

Az állatsapatok különféle elnevezései közül is behatolt néhány a szlovák nyelvjárásokba, különösen a magyarországi települések nyelvébe. Ilyen pl. a szláv eredetű magyar *csorda*⁶³ > *čorda* a magyarországi szlovák falvak: Ai, Msz, Mi, Szh, Rh, Bk, Óm, Sp, Kd nyelvében, a magyar *falka* (és vált.) > *fauka* (~ *črjeda*) Jancs, *fóka* (~ *čorda*) Ós, *fóka kráju* Sh, *fóka kravi* Tb, *falka*, Szd, Sá, Psz (M. Sz. Ny. A.), a magyar *gulya* > *gula* (= marha sereg) Bern, sl. (= Ochsenhorde) Palk, 1842: *gulja* (= csorda) JČ 9 : 107, *gula*, *gula* Kálal, *gula* Bé, Gg, Sh, *gulá* Kk, (M. Sz. Ny. A.) *gula* Bk, Rh, Óm Sipos 250, *gula* (= disznócsorda) Czambel 510, *gula* (= libafalka) Buffa 152; magyar *ménes* > *mínes*, ua., Liptóújvár, 1655: *Mines* Lipto Uj Varskj, Mezy *Minessom* moczkos fakowaty, 1656: *Inventoval se Mjnes*, 1657: *w Minessy* 1659: *Reinventatio Equorum in Miness*, 1662: *Miness* se poslal na Ludanicze, 1702: *Konie w Minessy*, Kon Sargasti . . . wzati z *Minessa* Nád. cs. nádlad. lt. Okiratok I. 620., Tótkomlós, 1852: *cso tagssli do menessa*, 1853: *cso tajslyi do mejnessa* obecznye csejderi SK 332, *ménes* Jancs, *miňoš* (Sáros megye) *še vola*, *dze jest mlade hačure* (azaz *csikóménes*) Czambel 552, *miňoš* (= Gestüt) Király: Ost II 97, *minos* (keletiszlovák) Kálal. Ezeket a mai szlovák köznyelv nem ismeri, adataink alapján azonban kétségtelen, hogy a népnyelv (mind a középszlovák, mind a keletiszlovák területen) szókincsébe beletartozott.

⁶³ Ezzel kapcsolatban meg kívánom jegyezni, hogy Moór E. véleménye, miszerint a magyar *csorda* feltételezett *crida ősalakjának -i-je egy szlovák *črieda* -ie- diftongusából származnék (vö. i. m., 55), nem meggyőző. Ugyanis a szlovák *č* > *ie* változás a XIII. sz. végén kezdődik, s főleg a XIV. sz. folyamán megy végbe (vö. J. STANISLAV, *Dejiny slovenskóho jazyka I.* Druhé, doplnené vydanie. Bratislava 1958. 407), ill. a legújabb vélemények szerint a XIII. sz. elején kezdődik (l. PAULINY: i. m. 227), nagyon valószínűtlen tehát, hogy ilyen körülmények között a magyar *i* egy szlovák *ie*-ből származhatnék, miután már 1291-ben a magyarban *csurda* van! (vö. KNEI ZSA, SzlJsz. 141).

3. Beszélni kellene még az állatokkal foglalkozó személyek, pásztorok, gulyások, csikósok stb. szlovák megfelelőiséről, valamint azok szerszámairól stb., de az anyag viszonylagos bősége miatt erre máskor térek ki. Az elmondottakat röviden összefoglalva így is kijelenthetjük, hogy *a*) a magyar nagyállattenyésztés jelentős mennyiségű kifejezése került át a szlovák népnyelvbe (ill. a magyar környezetben élő szlovák bilingvis lakosság nyelvébe kerül át természetesen ma is). E szavak közül az idők folyamán több teljesen kikopott, némelyikük megtalálható az egyes nyelvjárásokban, s vannak olyanok is, amelyek közszóként az egész szlovák nyelvterületen használatosak; *b*) az átvétel zömmel a XVI–XVII. században történt, ennél korábban csak ritkán, szórványosan vett át a szlovákság nagyállattartással összefüggő magyar szót (*kach, bilah, šuhár*). A további kutatások természetesen az itt megrajzolt vázlatos képet kiegészíthetik, egyes vonatkozásaiban ki is igazíthatják, ehhez azonban elsősorban bőségesebb történeti és nyelvjárási anyagra lesz szükség.

GREGOR FERENC

Rövidítések

- JČ = Jazykovedný časopis (folyóirat) Bratislava.
 JŠ = Jazykovedné štúdie (időszaki kiadvány) Bratislava.
 SN = Slovenský národopis (folyóirat) Bratislava.
 M.Sz.Ny.A. = Magyarországi Szlovák Nyelvjárások Atlasza (előkészületben a MTA Nyelvtudományi Intézetében).